

ZEMALJSKI ARHIVARI A. ŠTRIGA, F. POGLEDIĆ I J. MIŠKATOVIĆ

(Prilog historiji Državnog arhiva u Zagrebu 1861—1890)

Igor Karaman:

U decenijama, koji su slijedili revolucionarnoj godini 1848., slučajem su se svakih desetak godina smjenjivali zemaljski arhivari Trojednice: Ivan Kukuljević 1848.—1860., Alberto Štriga 1861.—1871., Franjo Pogledić 1871.—1882. i Josip Miškatović 1882.—1890. Tad dolazi za ravnatelja Zemaljskog arhiva dr. Ivan Bojničić, a za njegovog pomoćnika Emilije Laszowski; Bojničić ostaje na toj dužnosti sve do smrti 1925., kad ga nasljeđuje Laszowski, upravljajući Arhivom do 1939. (prvi je dakle proveo na radu u Arhivu tri i pol decenija, a drugi skoro pola stoljeća)¹⁾. Ne samo vremenskim trajanjem njihovog bavljenja arhivskim poslovima, već i usmjerenošću interesa i shvatanjem arhivističkih problema tvori rad arhivara od Kukuljevića do Miškatovića s jedne strane, a Bojničića i Laszovskog s druge, odvojene periode u razvitku današnjeg Državnog arhiva u Zagrebu. Ranije je prikazan rad Kukuljevića kao zemaljskog arhivara, na što se ovdje nadovezuje pregled nekih glavnih pitanja iz historijata Arhiva u god. 1861.—1890.²⁾

Za vrijeme uprave A. Štrige vodila se u hrvatskom Saboru rasprava o zakonskom reguliranju statusa arhiva kao javne ustanove, koja je započeta već prije Ugarsko-hrvatske nagodbe, a završena tek 1870. donošenjem Zakonskog članka VII.—1870. »O uređenju Zemaljskog arkiva«. Vidnog učešća u toj raspravi uzela su dva naša istaknuta historiografa: Ivan Kukuljević i dr. Franjo Rački, kao saborski zastupnici. Upravitelj arhiva Alberto Štriga povezan je više s unutarnjim uređenjem Arhiva, naročito s reguliranjem, kako će se koristiti arhivskom građom zainteresirani istraživači, čime se donekle bavio posebni saborski odbor tokom rasprave o Arhivskom zakonskom članku. Ovaj odbor je ujedno potakao zahtjev za koncentracijom neke značajnije dokumentarne građe iz županijskih, gradskih, crkvenih i drugih arhiva na području Hrvatske i Slavonije. U doba Pogledićevog arhivarstva pokrenuo je ponovo pitanje županijskih arhiva Kukuljević, svojom akcijom kod vlade i u saboru 1874.

1) vidi »Dr. Ivan pl. Bojničić Kninski, 1858—1925« (s bibliografijom) u Vjesniku kr. DAZ II. Zagreb 1926, str. 1—12; »Emil pl. Laszowski kao ravnatelj Državnog arhiva 1925—1939.« u Vjestniku Hrvatskog DAZ IX—X. Zagreb 1941, str. 1—4.

2) Karaman Igor »Djelatnost Ivana Kukuljevića kao zemaljskog arhivara 1848.—1860. (Prilog historiji Državnog arhiva u Zagrebu)« u Arhivistu V/3. Beograd 1955, str. 6—14.

—1875., no tek zalaganjem arhivara Miškatovića došlo je do nekih konkretnijih rezultata, bar u pogledu pregleda tih arhiva po pozvanim stručnjacima.

Uz tri osnovna pitanja iz razvitka našeg Arhiva u periodu, koji se prikazuje (zakonsko reguliranje statusa Arhiva kao ustanove; utvrđivanje principa za upotrebu arhivske građe od istraživača; djelatnost na spasavanju historijske dokumentacije iz županijskih i dr. arhiva), treba svakako napomenuti i zbivanja oko preuzimanja našeg arhivskog blaga iz centralnih mađarskih arhivskih ustanova i ponovo odnošenje tog materijala po nalogu bana Khuen-Hedervarija. No ovo posljednje zahtijeva iz više razloga posebnu obradu.³⁾ Stoga je ovaj prikaz ograničen na ovo:

- 1) Zemaljski arhivari Štriga, Pogledić i Miškatović;
- 2) Rasprava u Saboru oko Zakonskog članka o arhivu; reguliranje mogućnosti i načina rada istraživača u arhivu;
- 3) Nastojanja oko koncentracije županijskih i dr. arhiva.

1) Zemaljski arhivari Štriga, Pogledić i Miškatović.

Kad je Ivan Kukuljević napustio položaj zemaljskog arhivara, da bi se kao veliki župan zagrebačke županije uključio ponovo u političko zbivanje Hrvatske, oživjelo nakon pada Bachovog apsolutizma, preuzeo je privremeno upravu Arhiva Alberto Štriga u svojstvu arhivskog pristava. Štriga je 12. III. 1861. položio zakletvu na ruke bana Šokčevića, da će u službi biti strog, pomnjev i marljiv, da će slušati napatuk i nalog bana, namjesnika banske časti i prabilježnika, te »da će pisma, koja su mu povjerena ili bi mu se u buduće povjerila, kao što treba držati u redu, da ne će dopustiti da se od njih što izgubi, promijeni ili pokvari.«⁴⁾

Pošto je Štriga postavljen tek kao privremeni upravitelj Arhiva, to je ban krajem godine (12. XII. 1861.) dostavio dvorskom kancelaru Ivanu Mažuraniću u Beč sve primljene molbe za mjesto stalnog zemaljskog arhivara, preporučujući pri tome jednog između njih, hrvatskog književnika Bogoslava Šuleka.⁵⁾ Ujedno tim dopisom ban predlaže Mažuraniću, da trošak za arhiv ubuduće ne bi više padao na teret t. zv. Regnikolarne zaklade, koja je svojina triju hrvatskih županija (t. j. zagrebačke, križevačke i varaždinske), već t. zv. Zemaljske konkurencijalne zaklade, u koju, kako on kaže »sva zemlja jednako plaća« (t. j. i slavonske županije).

Kandidata za arhivara bilo je sedam: Petar Segyibaki, Marko Gvozdanić, Bogoslav Šulek, Aleksandar Dominić, Aurel Kušević, Alberto

3) Khuenov samovoljni čin izazvao je veliku reakciju u Hrvatskoj, u prvom redu na političkoj osnovici. — Veoma će zanimljivo biti, ako jednom bude iscrpno prikazan rad na restituciji naše arhivske građe iz Mađarske kroz više nego jedno stoljeće: od Kukuljevićeve akcije 1849./51. do Restitucione komisije nakon II. svjetskog rata.

4) Reg. DAZ 8/1861. (Registratura Državnog arhiva u Zagrebu, cit. pod »Reg. DAZ«).

5) Spisi Namjesničkog vijeća 1861. br. 142 — sv. 34.

Štriga i dr. Starčević. O njihovu zvanju, dotadanjem službovanju i naukama daje tabelarni pregled ove podatke:

1. Petar Segyibaki, odvjetnik, sa 30-godišnjom praksom, bez oznake nauka;
2. Marko Gvozdanović, umir. tajnik banskog sudbenog stola, u službi od 1823., pravne nauke i odvjetnički ispit;
3. Bogoslav Šulek, književnik, 20-godišnje djelovanje na polju hrvatske književnosti, filozofsko-pravne nauke;
4. Aleksander Dominić, umir. prisjednik distriktualnog stola, u službi od 1816., pravne nauke i odvjetnički ispit;
5. Aurel Kušević, vlastelin, bio zemaljskim arhivarom (1840—1848), pravne nauke i odvjetnički ispit;
6. Alberto Štriga, privr. pristav arhiva, u službi od 1842., kod zem. arhiva služio 1843.—1850., pravne nauke;
7. Dr. Starčević, nadbilježnik riječke županije, doktor filozofije.

Prema tome, od sedmorice natjecatelja petorica su pravne struke s odvjetničkim ispitom (Segyibaki svakako isto spada među njih, a za Štrigu imamo na drugom mjestu navedeno, da je položio i odvjetnički ispit), dok su dvojica sa filozofskom naobrazbom. Pod rubrikom »Znanje jezika« navodi se redovno, da se ne razabira iz molbenice — osim kod Šuleka, za kojeg stoji »više manje svih europejskih jezika«. U rubrici »Opaske« navedeno je kod Štrige »god. 1848. vojevao proti Magjarom, 1852. odlikovan zlatnim krstom za zasluge s krunom«.

Preporučujući Šuleka naveo je Šokčević i ovo: »Od moliteljah je tih Bogoslav Šulek, poznati književnik narodni, svojim neumornim djelovanjem na polju literarnom stekao toliku simpatiju kod naroda, da se je pojavila opća želja, da mjesto arkivara zemaljskog njemu podijeljeno bude. U tu svrhu preporučilo ga je i više municipija, kako će Vaša itd. dobrostivo razabrati iz ovdje privitih predstavka županije zagrebačke, križevačke i požeške, i sl. i kr. grada Varaždina i Osijeka.«⁶⁾

No, do imenovanja zemaljskog arhivara nije došlo sve do donošenja Zakonskog članka 1870., te je gornje molbe kancelar vratio banu 1864., uz molbu Vase Nikolića, poslanu izravno Dvorskoj kancelariji; tako je Alberto Štriga ostao upraviteljem Arhiva deset godina: od 1861. do 1871.

Alberto Štriga, sin županijskog fiskala, završio je 1842. s dobrim uspjehom nauke na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu. Od VIII. 1842. do X. 1843. službovao je kao bilježnik banskog stola, vježbenik kod odvjetnika Antuna Vakanovića i kao pristav Dragutina Klobučarića, zastupnika na požunskom saboru. Tada dolazi na Arhiv (gdje je arhivarom Aurel Kušević) i ostaje sve do 22. VI. 1851., kad sa suprugom Julijanom Videc odlazi na muzičke studije u Beč, da bi se 1861. vratio Arhivu.⁷⁾

6) Šuleka je za arhivara preporučio u Saboru 22. V. 1861. saborski zastupnik Vinko Pacel, predlažući »da se vis. Sabor pobrine, kako bi se namjestio g. Bogoslav Šulek za prvoga arkivara u zemaljskom arkivu.« (vidi Saborski dnevnik 1861, str. 111.)

7) O Štriginom muzičkom djelovanju vidi Kassowitz-Cvijić A. »Vatroslav Lisinski u kolu Ilira«, Zagreb 1919.

Nakon imenovanja Pogledića postaje Štriga arhivarom zagrebačke županije; 27. V. 1876. bio je dodijeljen u istom svojstvu na rad u Zemaljski arhiv, gdje ostaje do kraja života.⁸⁾

Kao upravitelj Arhiva pisao je Štriga 20. XII. 1863. Namjesničkom vijeću o poteškoćama oko arhivskog osoblja, koje bi vladalo latinskim jezikom i znalo spise registrirati, fascikulirati i elenke, koji manjkaju, izrađivati, jer je »u današnje vrijeme velika oskudica za zemaljski arhiv sposobnih i vještih dnevničara, radi pomanjkanja znanja latinskoga jezika«. ⁹⁾ Štriga je uspio nagovoriti Novak Mijata (koji se u Zagrebu bavio pisarskim poslovima kod privatnih obitelji uz dnevnicu veću od one zemaljskog arhiva), da stupi na službu u Arhivu. S njim je obavljao poslove, koje s običnim registrantima ne bi mogao. Ali Novak nije, zbog male plaće, ostao dugo. Pošto su i druge osobe postavljale uvjet, da se dnevnicu poveća, to Štriga moli, da se prvom dnevničaru povisi na forintu i pol ili dvije, drugi da prima forintu i pol, a treći forintu. Premda je tako visoka dnevnicu, kako Štriga kaže, neobična »ali je istina, da su i osobe, koje su latinskomu jeziku vješte, sve u većini čistih ponamještena — otkuda i ona današnja potpuna oskudica takovih ljudi«; a bolje je jednom sposobnome dati dvije, nego nevještom jednu forintu.

Namjesničko vijeće je odgovorilo 27. XII. 1863. pitajući, kakvi se poslovi u Arhivu obavljaju, i što još treba uraditi, da bi konačno arhiv u redu bio.¹⁰⁾ Na to je Štriga (15. II. 1864.) poslao popis građe koju Arhiv čuva, razvrstane u dva razreda:

1. Spisi doneseni iz Budimpešte, koji su fascikulirani, ali još neregistrirani;
2. Spisi »koji su od prije u Zemaljskomu arhivu sahranjeni bili, te su stranom fascikulirani i registrirani (al se comportirati i popraviti moradu), stranom pak nit su fascikulirani niti registrirani, već se od nova moradu«.¹¹⁾

Namjesničko vijeće nije time bilo zadovoljno, već traži točno (12. IV.), što je sam Štriga u proteklom tromjesečju uradio.¹²⁾ Sad je Štriga (15. V.) poslao opširan dopis, u kojem razlaže: »Hoteći tomu visokomu nalogu zadovoljiti, prije svega moram pozornim vis. Namjesničko vijeće učiniti na zanemareno stanje Arkiva, kad mi je njegovo ravnanje povjereno bilo, pa pokorno opaziti, da se moj posao dijeli na dvoje: na obavljanje redovitih poslova i na uređenje arkiva. Glede prvoga posla morala mi je najpreča briga biti odmah od prvoga početka moga poslovanja, da u onom posve neuređenom i pomiješanom stanju arkiva nadjem pravac, po kojem ću moći zadovoljiti nalogom visokih oblasti, kao uzviš. Dvorske kancelarije, vis. Namjesničkog vijeća, uzviš. Stola sedmorice, vis. Banskog stola, slav. županija i gradova, a napokon i pravednoj želji pojed-

8) Reg. DAZ 7/1871; 17/1876.

9) Reg. DAZ 46/1863.

10) Reg. DAZ 6/1864.

11) Reg. DAZ 6/1864; opširnije o građi arhiva vidi kod primopredaje zemaljskog arhiva F. Poglediću 1871.

12) Reg. DAZ 23/1864.

nih ljudi... Druga pako struka moga osobnoga poslovanja jest: uredjivanje arkiva. A to je sabiranje svih rastepenih registriranih od prije i neregistriranih spisa, i sistematično uredjenje.«¹³⁾

U svojoj molbi za mjesto arhivara, prilikom raspisanog natječaja na osnovu zak. čl. VII.—1870., poziva se Štriga na svjedočanstva korisnika arhivske građe, kao što su dr. Mirko Šuhaj, načelnik Unutarnjeg odjela Zemaljske vlade; Maksimilijan Mihalić, odsječni savjetnik; zatim dr. Franjo Rački, predsjednik Jugoslavenske akademije (»kojemu sam vele znamenite podatke pribavio i na ruku dao, kad je pisao priloženu knjigu o riječkom pitanju, što on također nekim načinom u predgovoru iste knjige i priznaje, prem nespominje mog imena«); prof. Matija Mesić (»kojemu sam pišućemu historičku raspravu »Nikola Zrinjski« također mnogo pomogao, data tražio i pribavljao, što on također i u samom predgovoru svoje knjige naročito priznaje«); i napokon dr. Gustav Wenzel, kr. savjetnik i profesor peštanski.¹⁴⁾ O radu Štriginom u arhivu bit će još govora kod prikaza uređenja načina kako će se istraživači koristiti arhivskom građom.

Franjo Pogledić. Prema odredbama Zakonskog članka o Zemaljskom arhivu, raspisala je vlada natječaj za sva službenička mjesta u ustanovi. Kao kandidati za arhivara javili su se: Alberto Štriga, Bogoslav Šulek, Zenko Belošević i Mirko Spinderk; za pristava: Ivan Monasteriotti, Gjuro Deželić i alternativno Mirko Spinderk; za dnevničara: Herman Barabaš i David Mirović; te za podvornika: Mijo Popravak.¹⁵⁾

No ban je imenovao za arhivara osobu, koja se nije ni natjecala: madžarona — Turopoljca Franju Pogledića. Na ovo se je osvrnuo u Saboru zastupnik dr. Franjo Rački, na sjednici od 17. VIII. 1872., rekavši: kad je bio raspisan konkurs za popunjenje mjesta arhivara, bili su svi, kojima je taj zavod poznat, obradovani, što je postavljen zahtjev, da dotičnik iskaže stručno znanje. Javnost se interesirala, tko će biti imenovan, te je ukazivano vlastima na sposobne osobe. I dalje kaže Rački: »Kao što znamo... prijavila su se dvojica, od kojih je svaki potrebita svojstva iskazao: jedan najsjajnijimi svjedodžbami univerziteta, a drugi je poznati književnik hrvatski, akoprem se nije mogao formalno timi svjedodžbami univerziteta iskazati. Svatko se je morao nadati i očekivati,

13) Reg. DAZ 23/1864; u dopisu Štriga još primjećuje: »Opaziti mi samo valja, da sam si upravo u tu svrhu morao pribaviti poznavanje starih pismena i vještinu čitati stara pisma; brez te bo vještine nije moguće vjerodostojno prepisivati i spravivati povelje od drevnih vremenah, kao što su na primjer prepisane za moga službovanja povelje za trgovište virovitičko«.

14) Reg. DAZ 7/1871; nadalje navodi Štriga: »Moje ponašanje i moj život izvan službe bio je vazda čudoređan i lojalan. Uz vrlo malenu plaću prisiljen sam bio baviti se gospodarstvom, da si uzmognem prehraniti i odgojivati obitelj, pa sam i u tom obziru koristio svojoj domovini kao malo tko ne samo dobrim primjerom, nego i znamenitimi posljedici gospodarskih istraživanja i pokusa«.

15) Spisi Predsjedništva Zemaljske vlade, ZV — Pr. Svez I. kor. br. 80/1869.

da će ban, kojemu pripada pravo imenovanja, imenovati jednoga ili drugoga arhivarom, ili možda obojicu — jednoga arhivarom, drugoga pristavom. Ali toga nije bilo; vlada zabaci jednoga i drugoga te imenova osobu, za koju bar nitko od nas ne zna, da li se iskazala strukovnim ili književničkim znanjem.«¹⁶⁾

Rački je zatim predložio, neka Sabor pozove Zemaljsku vladu, da izvidi, da li sadanji arhivar i pristav kod arhiva imaju ona svojstva i stručne sposobnosti, koje se po duhu Zak. čl. VII—1870 od njih traže, i koje su potrebne »da jim se sahranište svih na javno pravo kraljevina ovih, na povijest i sve grane javne uprave odnosećih se ispravah korisno povjeriti može« — pa ako nemaju, da se ova mjesta u smislu paragrafa 5. Zak. čl. popune stručnjacima. Ali, Pogledić jeć ipak ostao arhivarom sve do pred smrt.

Rođen 1812. kao sin namjesnog župana turopoljskog izučio je F. Pogledić pravničke nauke, postao odvjetnikom i dugo vršio praksu. Dok mu je brat Dragutin bio vatreni Ilirac, Franjo je od mladih dana pripadao madžaronima, tako da se 1848. pridružio madžaronskoj emigraciji iz Hrvatske. Napisao je dvije brošure iz historije turopoljske općine: »Istinita i nedvojna vlastitost pl. općine Turovog polja« (1850) i »Imovina i život plemića kotara turopoljskog« (1877).¹⁷⁾

Primopredaja Zemaljskog arhiva između Štrige i Pogledića izvršena je u prostorijama arhiva dne 6. XI. 1871. u prisustvu vladinog povjerenika, odjelnog savjetnika Mirka Halpera.¹⁸⁾ Najprije je izvršeno preuzimanje pisarne s pokuštvom, prema sastavljenom inventaru, a zatim urudžbenog zapisnika i registra, s redovnim spisima Arhiva. Na upit vladinog povjerenika, koje su isprave od veće historijske ili zakonske važnosti, tako da bi se morale pojedinačno preuzimati, predao je Štriga ovaj materijal:

- 1) izvorne zakonske članke ugarsko-hrvatskih sabora 1867./1868. potpisane po vladaru;
- 2) krunidbenu zavjernicu od god. 1867. u hrvatskom originalu;
- 3) kraljevsku diplomu od 20. listopada 1860. na hrvatskom i njemačkom jeziku, u originalu (2 kom.);
- 4) deset listina na pergameni iz doba hrvatskih narodnih vladara, što ih je poklonio Ivan Kukuljević, u posebnom svesku;
- 5) škrinje sprava obitelji Bužan i grofova Sermage — prvu zaključanu, drugu otvorenu bez ključa; i
- 6) četiri stare zastave.

Pošto je povjerenik naročito tražio Škrinju privilegija kraljevine (Cista privilegiorum regni), to je Štriga izjavio »da je Škrinja kraljevskih privilegija zaključana, i da on takove ključe neima, niti znade, gdje bi

16) Saborski zapisnici 1872/1875, str. 278.

17) Za biografiju vidi Dr. V. Deželić »Franjo pl. Pogledić Kurilovečki« u Povijesti Tropolja — sv. III. Zagreb 1924, str. 168—171.

18) Reg. DAZ 45/1871.

imali biti, u ostalom predaje zaključanu škrinju onako kako ju je on primio« jer, kako je dalje kazao »on je arhiv bez svakoga pismenoga dokumenta primio«. Kasnije se ustanovilo, da su se ključevi čuvali kod vlade.

Napokon je Štriga predao novom arhivaru Poglediću sumarno arhivske fondove, i to:¹⁹⁾

1. Acta familiarum et urbarialia, god. 1849. iz Pešte donesena,
2. Acta administrativa, također god. 1849. iz Pešte donesena,
3. Acta tabulae banalis,
4. Acta protonotariorum,
5. Acta juratorum notariorum,
6. Acta banorum,
7. Acta banalium locumtenentium,
8. Acta palatinalia,
9. Acta gubernii illyrici,
10. Acta consilii croatici,
11. Acta regnicolaria,
12. Acta fluminensia et buccarana,
13. Acta tabulae districtualis,
14. Acta krajine varaždinske i karlovačke,
15. Saborski spisi 1848.—1871.

O skučenosti ureda Arhiva doznajemo iz Pogledićeva dopisa Unutar-njem odjelu vlade od 21. XII. 1871. gdje moli jednu suvišnu garnituru iz Odjela, jer u Arhivu »kada odlična osoba u njega doide, takovoj niti do-bar stolac niti kanape za sjesti ponuditi nije moći«. ²⁰ Iduće pak godine (9. X.) moli, da se jedna sobica za poslužnika adaptira, jer »cijelo arki-varsko osoblje, sastojeće se iz zemaljskog arkivara, pristava, pisara i po-služnika u zimskim mjesecih u jednoj malenoj sobi uredovati mora, i to zato, jer se od svihuh arkivarskih prostorijah samo u toj malenoj sobi peć za ogrjev nalazi«. ²¹

Krajem 1873. izvršeno je prebacivanje upravnih troškova Arhiva sa Zemaljske regnikolarne zaklade na autonomni budžet, kako je to odredi-vao paragraf 6. Zak. članka VII-1870. Službenici Zemaljskog arhiva imali su prema istom članu ovakve plaće:

arhivar Franjo Pogledić 1200 for.,
pristav Aleksandar Zdenčaj 800 for.,
pisar Arsenije Belošević 500 for.,
poslužnik Franjo Kralj 300 for.²²⁾

19) Kod skupine pod 1. i 2. navedeno je, da postoje dva, odn. petnaest nevezanih regi-stara, a spisi su nepotpuno registrirani. Kod ostalih skupina, od 3. do 13. stoji »s dotičnim registri«, a u nastavku primopredajnog zapisnika napomenuto je »da registri brojevano pre-dani nisu, dakle ne može se jamčiti za njihovu potpunost, po tvrdnji ipak dosadanjeg ravnatelja Štrige imadu svi biti potpuni, osim jednoga iz Actis banorum, mjesto kojega ipak postoji elenk«. Kod skupine 14. stoji oznaka, da se radi o sedam vezanih knjiga.

20) Reg. DAZ 47/1871.

21) Reg. DAZ 32/1872.

22) Reg. DAZ 54/1873.

Ovakav sastav arhivskog osoblja ostao je do 1876., kad je pristav A. Zdenčaj teško obolio i krajem augusta iste godine (s otpremninom od 800 for.) otpušten iz službe; umjesto njega, dodijeljen je Arhivu na rad A. Štriga, i dalje u svojstvu arhivara zagrebačke županije.²³⁾ Sređivanje pak arhivalija iste županije preuzeo je pisar Belošević. Kad se 1878. Pogledić tužio na zaostajanje posla u Zemaljskom arhivu, odgovorila je vlada, da Belošević mora prije podne raditi na sređivanju županijskog arhiva, jer mu se ne može platiti posebni honorar. Da ne bi zaostala služba u Zemaljskom arhivu, neka »ravnateljstvo tamo dodijeljenog županijskog arhivara Alberta Štrigu pritegne na izdašniji rad u Zemaljskom arhivu.«²⁴⁾

Pogledić je napustio Arhiv početkom 1882. i uskoro zatim (25. VI. 1882.) umro. Na natječaju za arhivarsko mjesto javilo se pet kandidata i to:

Dragutin Gregorić, poreznik u Krapini;

Ivan Galenić, oficijal kod Sudb. stola u Osijeku;

Luka Radja, umir. školski nadzornik u Zagrebu;

Božo Monasteriotti, kotarski pisar u Jaski; i

Josip Miškatović, koji je i imenovan arhivarom 28. II. 1882.²⁵⁾

Josip Miškatović (6. III. 1836.—2. X. 1890.) završio je filozofiju i bogosloviju u Zagrebu i Đakovu, a onda je postao namjesnim učiteljem osječke i zatim zagrebačke gimnazije. Od 1861. redovno je bio narodni zastupnik, te sa Narodnom strankom vodio borbu protiv Nagodbe. Uređivao je »Pozor«, zatim u Beču »Novi Pozor« i u Sisku »Zatočnik«; odlikovao se je sjajnim stilom i jezgrovitim sadržajem svojih brojnih članaka. Nakon revizije Nagodbe postao je njen odlučni pristaša, što ga je dovelo u sukob sa dotadanjim suradnicima.²⁶⁾

Kad je 1863. bio otpušten iz službe zbog političke djelatnosti, slušao je na sveučilištu u Bonnu i Berlinu predavanja iz historijskih nauka. Vjerojatno ga je u tome pomagao J. J. Strossmayer, koji ga je u jednom pismu od 13. VII. 1866. preporučivao F. Račkomyu za mjesto pristava u muzeju.²⁷⁾ Na studijama u Njemačkoj upoznao se s arhivskom strukom, te odmah po dolasku u Zem. arhiv (13. III. 1882.) traži dozvolu da nabavi »arhivski časopis, najznamenitiji u Njemačkoj, koji pod imenom: Archivalische Zeitschrift izdaje u Stuttgartu dr. Franz von Löher«.²⁸⁾

23) Reg. DAZ 17/1876; 26/1876.

24) Reg. DAZ 32/1878.

25) Spisi Predsj. Zem. vlade, ZV — Pr. Svez. 6. kor. br. 789/1882, br. 918/1882.

26) Za biografiju vidi »Obzorovi urednici i suradnici« u Obzorovoj spomen-knjizi, Zagreb 1935, str. 267—268.

27) »Korespondencija Rački — Strossmayer«, uredio F. Šišić, knj. I. Zagreb 1928, str. 34; »ovo pismo predaje Vam Miškatović, koga preporučujem za jedno mjesto adjunkta kod muzeja, ali tako, da bude samo privremeno namješten, dok pokaže svoju marljivost i sposobnost

28) Reg. DAZ 11/1883; početkom 1883. primlo je sedam do tada izašlih svezaka za god. 1876.—1882. a nadalje izlazeće sveske redovno je primao.

Miškatović se brinuo da osigura Arhivu vrsno osoblje. U vezi s pitanjem, da li bi naumljena koncentracija županijskih arhiva zahtijevala povećanje arhivskog osoblja, odgovara Miškatović, da ga je nedavno imenovani sveučilišni profesor historije Tade Smičiklas obavijestio »o svojoj stalnoj namjeri, da će u prostih urah svoje učenike upoznavati sa disciplinami, koje su usko spojene s arkivalnom strukom. Upućeni po njem učenici, rado će za malu nagradu u Zemaljskom arhivu djelovati za ono vrijeme, dok se arkiv preuredi i s nova uvrsta.«²⁹⁾ O postojećem pak osoblju navodi, da je u Arhivu osim njega sad samo još pisar Belošević, jer se Štriga drugim poslovima bavi, te bi najbolje bilo namjestiti ga na novostvoreno mjesto putujućeg učitelja. Na njegovo mjesto pristava trebao bi doći Belošević; a što se tiče na taj način upražnjena mjesta pisara, predlaže Miškatović: »Sve dobro razmislivši, držao bih, da se umjesto pisara imenuje drugi pristav, čovjek mlad, koji je svršio više, s arkivalnom strukom spojene nauke, i položio ispite, kako bi se za rana ovoj struci posvetio, praktičnim radom u arkivalnoj struci savršenost dokučio, te postao naravni kandidat za službu arkivara i počeo onu sretnu periodu, gdje bi svaki arkivar mogao za nasljednika sebi odgajati strukovnjaka«.

O problematici koncentracije županijskih arhiva bit će dalje govora. U jednom kasnijem dopisu Miškatović daje zanimljivo mišljenje o prelasku spisa iz registratura u arhiv.³⁰⁾ Registrature ne mogu vječno čuvati spise, već treba nakon određenog roka izvršiti pregled, pa što može» bilo upravi, bilo historiji ili razlaganju kulturnog razvoja poslužiti«, da se preda u arhiv, a ostalo škartira. U pogledu roka ne slažu se stručnjaci, no najpoznatiji — kaže Miškatović, uzimaju trideset godina kao granicu među registraturnim i arhivskim karakterom spisa. Primjenjujući to na onovremene domaće prilike iznosi Miškatović: »Povodeć se za tim, kod nas bi se imali u Arhiv prenijeti spisi oni, koji ispred 1850. godine u registraturi nalaze, kašniji pako spisi, osobito oni iz dobe od godine 1850. do 1861. imali bi još koje vrijeme ostati u registraturah, jer je to ona doba, u kojoj ima svoj začetak moderna uprava Hrvatske, u kojoj su provrville upravničke naredbe, koje i danas imaju svoju valjanost i dotle će ju zadržati, dok ih suvišnima ne učini do potpunosti dotjerana ustavna uprava i ustavno zakonarstvo«.

No osnovno je pitanje za napredak Arhiva proširenje sadašnjih ili osiguranje drugih prostranih prostorija. Ako se to ne uradi, ostat će Arhiv »i unaprijed mrtvi grob za mrtve papire, bez ploda, bez interesa za narod, za njegovu upravu i kulturu. Jedva kadšto zavrnuti će ovamo koji-god domaći ili strani znanstvenik, da mu uzbuni počivajući prah i protisne nepoznatog i neopaženoj knjigi koje bilo abstraktne, narodnomu životu besplodne doktrine i misli.«³¹⁾

29) Reg. DAZ 35/1882.

30) Reg. DAZ 36/1882.

31) Reg. DAZ 35/1882.

2) Rasprava u Saboru oko Zakonskog članka o arhivu; reguliranje mogućnosti i načina rada istraživača u Arhivu.

U doba Štrigine uprave dolazi u Saboru do raspravljanja o zakonskom utvrđenju statusa arhiva. U toj su raspravi veoma aktivno sudjelovali Ivan Kukuljević i dr. Franjo Rački. Na saborskoj sjednici od 7. III. 1866. pročitana je brvi put zakonska osnova o Zemaljskom arhivu. Do proglašenja, više puta izmijenjenog, zakonskog članka prošle su još četiri godine. Dne 22. VII. 1870. primljen je nakon trećeg čitanja konačni tekst članka, a proglašen je 14. XI. iste godine, kao Zak. čl. VII.-1870.

Osnovni predmet dugotrajnih saborskih rasprava o ovom tekstu bilo je pitanje: da li će nad arhivom biti nadležan Sabor ili ban (odnosno kasnije zemaljska vlada)?³²⁾ U prvoj osnovi, primljenoj od Dvorske kancelarije u Beču, koja je s nekim izmjenama iznijeta pred Sabor 7. III. 1866. paragraf 1. glasio je: »Zemaljski arhiv kano sahranište svih na javno pravo kraljevina ovih, na povjesnicu i sve grane javne uprave odnosećih se isprava, kano napose i svih saborskih spisa stoji pod nadzorom bana odnosno Namjesničkog vijeća.« Početak pak paragrafa 5. određivao je: »Arhivara imenuje zemaljski odbor, saslušav Akademiju znanosti; dok se zemaljski odbor ne ustroji, imenuje ga ban na predlog Akademije.«

U raspravi, koja se zatim razvila, predložio je Kukuljević, da arhiv bude pod nadzorom Sabora, a ne bana, kao što je — po njegovim riječima — uvijek i bilo. Taj je predlog prihvaćen, te je sad paragraf 1. završavao sa »stoji pod nadzorom Sabora«. Tako je osnova primljena 8. III. 1866. No vlada, odnosno Dvorska kancelarija, nije prihvatila takav tekst. 31. XII. 1866. pročitana je u Saboru dopis bana, kojim priopćuje, da treba paragraf 1. glasniti »stoji pod nadzorom bana«, a paragraf 5. »Arhivara imenuje ban«. U raspravi 2. I. 1867. prihvaćen je kompromisni Kukuljevićev predlog, da se stavi u paragraf 1. »pod nadzorom Sabora i bana«, dok je za paragraf 5. primljena formulacija »Arhivara imenuje Sabor«.

Dugo se sad čekalo na prihvaćanje takve zakonske osnove.

U međuvremenu su se političke prilike veoma izmijenile, kad je 1868. došlo do Ugarsko — hrvatske nagodbe. Pitanje je Zemaljskog arhiva došlo ponovo pred Sabor 30. VI. 1870. Tada je pročitana dopis bana Raucha od 30. V. 1870., kojim saopćava izmijenjenu osnovu.³⁴⁾ Predložena zakonska osnova razlikovala se od one, što ju je Sabor bio prihvatio u slijedećem: umjesto pod nadzor Sabora i bana, Zemaljski arhiv stavlja se izravno pod bana; porabu Arhiva za javne oblasti i pojedine osobe regulirati će Zemaljska vlada posebnim naputkom; dok je ranija osnova određivala, da arhivara imenuje Sabor, u novoj se to imenovanje pridržava

32) Sab. 1865/67, str. 413—424; (Saborski dnevnik, odn. kasnije stenografski zapisnici — citirano pod: »Sab.«)

33) Sab 1865/67, str. 644—649.

34) Sab. 1869/71, str. 855—856.

banu; upravne troškove Zem. arhiva imala je prije snositi Regnikolarna zaklada, a u novoj se osnovi ovi troškovi preuzimaju na zemaljski samoupravni budžet, koji je u međuvremenu osnovan.

Ban je u navedenom dopisu Šaboru saopćio potanko obrazloženje ovih promjena u tekstu arhivskog zakonskog članka: »Prenavedene promjene nove zakonske osnove temelje se na međutimno zakonom promijenjenom organizmu vlade i uzakonjenoj odgovornosti bana. Potom:

a) suvišnim postaje smjer Šabora za pridržavanjem prava nadzora nad Zem. arhivom, pošto odgovornost bana napram Šaboru u sebi involvira uticaj Šabora pri nadzoru Zem. arkiva;

b) ustanovljenje naputka, a ne pravila, za porabu arkiva ne spada nit u sadašnji zakon nit naknadno u djelokrug Šabora, pošto se u opće zakonodavna tijela izrađenjem naputaka ne zanimaju; zato je posve pravilno da naputak ustanovi Kr. zem. vlada, to tim više što i u tom pogledu odgovornost Vlade Šaboru dovoljnu garanciju pruža;

c) imenovanje arkivara pridržano je također banu, jer je i ovdje uzet obzir s jedne strane na sadašnju odgovornost bana, a s druge strane na okolnost, da imenovanje činovnika u opće na izvršujuću vlast spada;

d) upravne troškove Zem. arkiva nametnuo je Šabor s toga Zem. regnikolarnoj zakladi, što ne bijaše za onda inoga izvora za pokriće — sada pako ne ima razloga, da se i ovi troškovi, kao i svih drugih upravnih grana, ne preuzmu na zem. samoupravni budžet«.

Arhiv je dakle stavljen pod nadležnost bana, a arhivara i ostalo osoblje imenuje ban po raspisanom natječaju. Novi sabor prihvatio je takvu osnovu 21. i 22. VII. 1870. i ona je, dobivši vladarevu potvrdu, proglašena 14. XI. 1870. godine,³⁵⁾ ovako:

Zakon o uređenju Zemaljskog arkiva.

Paragraf 1. Zemaljski arkiv kano sahranište svih na javno pravo kraljevinah ovih, na povjestnicu i sve grane javne uprave odnosećih se ispravah, kano napose i svih saborskih spisah stoji pod nadzorom bana.

Paragraf 2. Zemaljskomu arkivu neposredno predstoji arkivar. On je odgovoran za nutarnji red arkiva i za savjestnu sahranu uložениh spisah.

Paragraf 3. Arkivar ima pridieljena si pristava i pisara, zatim poslužitelja.

Paragraf 4. Porabu arkiva za javne oblasti i pojedine ljude ustvanovit će Kr. zem. vlada posebnim naputkom.

Paragraf 5. Arkivara i ostalo osoblje imenuje ban usljed raspisa natječaja. Plaće se ustanovljuju sljedeće:

Arkivaru 1200 for.

Pristavu 800 for.

Pisaru 500 for.

a poslužitelju 300 for.

na godinu, i to bez ikakve uzgredne pristojbe. Osoblju ovome pripada pravo na mirovinu u smislu općenitih propisah.

Paragraf 6. Upravne troškove za Zemaljski arkiv nosi domaći budget.

Pitanje nadležnosti nad Arhivom nije bilo jedina točka saborskih rasprava u vezi s ovim zak. člankom. Mnogo se raspravljalo i o dozvoli pristupa u Arhiv, odnosno izdavanja prijepisa dokumenata. U ovo doba javlja se sve više zanimanja za Zem. arhiv i u njemu pohranjeni materijal

35) Sab. 1868/71, str. 1035/6, 1044, 1049.

kođ naših i stranih historičara. Još u prvim godinama Kukuljevićevog arhivarstva Arhiv je bio više neka vrsta centralne registrature zemaljske uprave, i mnogo je posla arhivskom osoblju zadavalo prepisivanje spisa na zahtjev raznih upravnih oblasti. Sada se međutim radi i o pristupu naučnih radnika u Arhiv.

U prvj osnovi Zak. članka o arhivu, što je predložena Saboru, određivao je Paragraf 4. da ni prijepise, a još manje izvorne isprave, ne smije arhivar izdati bilo oblastima ili privatnim osobama bez dozvole Namjesničkog vijeća. To je vijeće ujedno imalo pravo da iz opravdanih razloga uskrati nekoj stranci dobivanje prijepisa isprava. Davanje takove ovlasti Namjesničkom vijeću izazvalo je u Saboru živu diskusiju. Na kraju je primljen prijedlog Franje Račkog, da paragraf 4. glasi: »Poraba arhiva za oblasti i za posebne ustanovit će se posebnimi pravili«. To je prihvaćeno, te je odmah izabran odbor za izradu takovog pravilnika, u koji su ušli: Ivan Kukuljević, Franjo Rački, Aurel Kušević, Antun Vakanović, i Mirko Bogović.³⁶⁾

Odbor je već kroz desetak dana podnio predlog »Ustanove o porabi pisama Zemaljskog arhiva«, koji je 17. III. 1866. pročitao u Saboru F. Rački.³⁷⁾ Osnovna je misao tog prijedloga, da dozvolu za rad u Arhivu pojedinim naučnim radnicima, odnosno prijepise za upravne oblasti, odobrava sam arhivar (a u njegovoj odsutnosti pristav). Odbor smatra, da je arhivar tekstem paragrafa 2. Zak. članka o arhivu (»Zemaljskom arhivu neposredno predstoji arhivar. On je odgovoran za nutarnji red Arhiva i za savjesnu sahranu uloženi spisa«) preuzeo odgovornost za stanje arhiva, pa tome odgovara i njegova nadležnost u gornjem pitanju. Usvajanje ovog principa svakako bi značilo davanje većeg ugleda i značenja položaju arhivara, što je sigurno i bio cilj predlagača ovakove »Ustanove«.

Sabor je taj pravilnik prihvatio u potpunosti. No, na snagu je mogao stupiti tek proglašenjem zak. članka, na osnovu kojeg je donesen. A u konačnom tekstu je paragraf 4. izmijenjen u skladu s novim odnosima, te određuje, da će upotrebu arhiva regulirati vlada svojim napatkom.³⁸⁾ Namjesničko vijeće je već ranije, 24. IX. 1867. donijelo neka pravila i saopćilo ih arhivaru (A. Štrigi). Po tom vladinom nalogu jedino je Predsjedništvo Namjesničkog vijeća nadležno da odobrava privatnicima pristup u Arhiv i izdavanje prepisa arhivalija.³⁹⁾

Uz pravilnik o uporabi arhiva i prijedlog zakletve, koju bi arhivar trebao da polaže, podnio je odbor (pod predsjedanjem Ivana Kukuljevića) i poseban izvještaj od 13. III. 1866. u kojem navodi mjere, što bi ih trebalo poduzeti za unapređenje Zemaljskog arhiva.⁴⁰⁾ Odbor smatra, da su sadanje arhivske prostorije veoma nedostatne te da bi trebalo naći pri-

36) Sab. 1865/67, str. 413—418.

37) Sab. 1865/67, str. 511.

38) Sab. 1868/71, str. 856.

39) Reg. DAZ 27/1867.

40) Saborski spisi 1865/67., str. 203—204.

kladne sobe u banskoj kući ili kojoj drugoj zemaljskoj (državnoj) zgradi. Osim samih spremišta za arhivalije, trebale bi još tri radne prostorije: jedna za arhivara, druga za ostalo osoblje arhiva, a treća za čitaonicu («za radnju osobam upotrebljujućim arhivalija»).

Pravila, koja je Namjesničko vijeće 24. IX. 1867. dostavilo Arhivu, o načinu kako će se zainteresirane stranke koristiti arhivom, sadržavala su pet točaka:

1. Pristup u Arhiv i ugledanje te upitanje arhivnih spisa dozvoljuje se privatnim osobam isključivo po predsjedništvu ovoga Kr. nam. vijeća, te je bez ove dozvole svakom zabranjen.

2. Osobe, kojim se taj pristup dozvoljuje, vlasne su u prisustvu i uz nadzor ravnatelja pretražiti i ispitati arhivalne spise, nu nisu vlasne takovih spisa sa sobom ponašati.

3. Od spisah, koji se pojedinim učenjakom za bud kakovu znanstvenu svrhu potrebnim čine, imadu se istim na zahtjev, nu bez kakove budi pisarske budi biljegovne pristojbe, od ravnateljstva arhiva vjerodostojni prepisi izdati.

4. Svi sada u privatnih rukuh nalazeći se spisi imadu se od istih s rokom od 14 danah natrag potražiti, te ob uspjehu ove potrage do mjesec dana izvjestiti.

5. Ravnateljstvo Arhiva imat će izvan toga iz knjige reversalne također i one oblasti izvaditi, koje priopćene im spise ne povratiše, iste na povratak pozvati, te ob uspjehu do dva mjeseca posebno ovamo izvjestiti.⁴¹⁾

Na ovaj dopis odgovorio je Štriga opširno već 11. X. iste godine.⁴²⁾ U prvom redu napominje on, da nikakovi spisi nisu privatnicima u ruke dani iz potvrde, a da ih ne bi on u roku unapred određenom natrag zahtijevao i dobio. Ako su pak prije njega kakvi spisi bez reversa izdani, to on ne može znati. Tako, da se i dosad radilo po propisima točke 1. i 2. pravila. U vezi sa trećom točkom, odgovara Štriga: »Što se tiče 3.e točke previšnjeg napatka Namj. vijeća — taj se stranom dade izvesti, stranom pako je nemogućan. U prvom slučaju je izvedljiv, ako kakva strana ili domaća osoba dobije previšnje dopuštenje, da joj se ovaj ili onaj reskript, povelja ili sličnih važnih spisa i više izdade; takovi se tada, ako ih je u malom broju mogu prepisati i vjerodostojno bez ikakova troška izdati po osoblju Zem. arkiva. Nu dočim ih imade množina, kao što je takovih slučajevah već bilo, onda se moradu sposobne osobe najmiti ili po dotičniku ili po uredu, za da se posao može u vremenu obaviti, a dotičnik troškove namiriti. Ovako je i do sada slično poslovanje vođeno...«

Daleko veću teškoću, po navodima Štrige, predstavljaju slučajevi, kad nekoj stranci, bilo upravnoj oblasti ili privatnom istraživaču, treba množina materijala; kad se dakle ne radi o pojedinoj ispravi, reskriptu, povelji, donaciji, već o nizu administrativnih spisa. Kao primjer iznosi Štriga rad Franje Račkoga na istraživanju spisa u vezi s »riječkim pitanjem« ili prof. Mesića na obradi građe o Zrinjskima: »Što se pak tiče druge strane, mnijem, da joj nije moguće zadovoljiti, a zato, jer da bi se

41) Reg. DAZ 27/1867.

42) Reg. DAZ na 27/1867; na sam dopis Namj. vijeća stavio je Štriga svojeručnu opasku »Na prenapomenuti napatok VKNV čast mi je primetiti — da se ni do sada nije drukčije postupalo, a i da i nije previšji napatok prispeo, bi se isto tako i ubuduće postupalo.«

jošte toliko nadničarrah nabavilo, a i ne bi se posao isplatio, kad bi se onim osobam, koje su previše dozvoljenje primile, za da im se izdadu na primjer pisma urbarska za vrijeme Marije Terezije, ili drugi administrativni spisi, na primjer: kako je Hrvatskoj utjelovljen grad Rijeka i Primorjé, i zašto — kako je sličan slučaj bio što sam ga u zadnjem izvještaju podneo sa g. Račkim za spise riječke, Torbarom za urbaske, a g. Mesićem za Zrinjske, od kojih svaki tražio je više stotina komada. A sililo je vrijeme, za gg. Račkoga i Torbara, što su spise trebali radi Sabora, a g. Mesić svo je kasno i prekasno dobio nalog za izrađenje povjestnice Zrinjskoga za njegovu tristogodišnjicu.«⁴³⁾ Ipak, kaže Štriga, iako su rečeni istraživači imali odobrenje za iznošenje potrebitih im spisa iz arhiva, nisu im davani drugi osim čisto administrativnih spisi; »kralj. pako rescripti, povelje, njekoji važniji listovi, nisu povjereni izvan arkiva, nego su stranom po prenavedenoj gospodi, stranom pak po nami prepisana«.

U sedamdesetim godinama 19. stoljeća već je niz domaćih i stranih naučnih radnika koristilo građu Zemaljskog arhiva za svoje rasprave. Odobrenja za rad izdavala im je Zemaljska vlada, obavještavajući o tome arhivara. Evo kratkog pregleda iz god. 1869.—1881.:

5. VII. 1869. — Gustav Wenczel, profesor peštanskog sveučilišta i član Ugarske i Jugoslavenske akademije »prispjeti će u Zagreb, u vrijeme ferijah, i pregledavati spise katedralne, koji su iz Budimpešte godine 1849./50. ovamo dopremljeni«;⁴⁴⁾

19. II. 1872. — Radoslav Lopašić, županijski podbilježnik, moli »da smije u Zemaljskom arhivu u svrhu historičkih studijah upotrebiti i po volji prepisivati nekoja starinska povjesna pisma«;⁴⁵⁾

6. IX. 1872. — Ivan Kostrenčić, činovnik C. i kr. dvorske biblioteke u Beču moli, da mu se dozvoli »upotrebiti na znanstvene svrhe spise, nalazeće se u Kr. zemaljskom arhivu, koji se odnose na širenje i ugušenje protestantizma u južnoslavenskih zemaljah, kao također spise odnoseće se na vrijeme od Vašvarskog mira do drugoga bečkoga opsjednuća«;⁴⁶⁾

27. III. 1873. — Ivan Kukuljević, kao predsjednik Društva za jugoslavensku povjest i starine, moli »budući da troškom Društva izdaje zbornik najstarijih listina trojedne kraljevine, pod naslovom »Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, počam od VI.-ga do XIII. vijeka, te u jedno želi njeke listine u točnih snimcih (facsimile) iz dobe narodne dynastije rečenom djelu priložiti« — da mu se izdadu neke isprave;⁴⁷⁾

43) Ovaj pasus je u konceptu prekrizen i zamijsljen drugim, sličnog sadržaja, gdje se između ostalog za rad Mesićev veli: »...prem je g. prof. Mesić previšju dozvolu dobio, da mu se spisi izvan arkiva povjere, to ipak nije ravnateljstvo ovog zemaljskog ureda moglo prerečene spise izvan arkiva povjeriti stoga, što su to sama prevažna dokumenta bila, kao što su rescripti, povelje, donacie itd, već bi g. prof. Mesić svoje djelovanje u Zem. arhivu prisiljen obaviti; koji same rescripte, povelje, donacie itd. za priredivanje životopisa Zrinjskoga trebao. Pa budući da je takovih sijaset bilo i vremena zadosta ne bi bilo, da bi uzmogao bio do opredijeljenoga roka svečanosti obaviti, to je bio prisiljen prerečeni g. Mesić djelovati u Zem. arhivu pod nadzorništvom...«

44) Reg. DAZ 18/1869.

45) Reg. DAZ 28/1872.

46) Reg. DAZ 28/1872.

47) Reg. DAZ 11/1873.

26. VIII. 1875. — vraća Jugoslavenska akademija »devet listina iz XI. vijeka, koje je ova Akademija dozvolom od 28. IV. 1873. iz ovdešnjega Zemaljskoga arkiva poslala Carskoj akademiji u Beču, znanstvene porabe radi«;⁴⁸⁾

3. V. 1878. — dozvoljava se Tadiji Smičiklasu, profesoru zagrebačke gimnazije, koji je po nalogu vladinog Odjela za bogoštovlje i nastavu preuzeo izradu udžbenika hrvatske povjesti za VIII. razred gimnazija »porabu spisah, unutar arkiva, koje će za znanstvenu radnju svoju trebovati«;⁴⁹⁾

16. IX. 1879. — Ivan Bojničić, pristav Zem. arheološkog muzeja moli »da u znanstvenu svrhu smije polaziti Zemaljski arkiv, ter pod nadzorom arhivarijata stare listine i isprave do konca prošastoga vijeka proučiti, ili po potrebi sam prepisati«;⁵⁰⁾

18. V. 1881. — Milivoj Vežić, perovođa Zem. vlade, moli da mu se dozvoli »pristup u Zem. arkiv i porabu tamošnjih spisah, naročito onih Namjesničkog vijeća obstojećega god. 1769. do 1780. u svrhu skupljanja urbarskih propisah, koje kani u sustavnoj sbirci izdati«;⁵¹⁾

15. IX. 1881. — dr. Biedermann, sveučilišni profesor iz Graca, moli da se može od 16.—21. IX. t. g. koristiti arhivom »u svrhu nadopunjenja svojih studijah o teritorijalnom opsegu i bivšoj upravi u staroj Hrvatskoj, i imenito tamo spadajućeg bivšega Primorja«.⁵²⁾

Da je gledanje na Arhiv kao na naučnu ustanovu već tada prilično široko prodrlo, pokazuje i predstavka Senata zagrebačkog Sveučilišta od 1. VII. 1875. Senat predlaže banu, da bi se na zemaljskom arhivu sistematiziralo mjesto za jednog stručnjaka, koji bi uz arhivski rad predavao na Sveučilištu pomoćne historijske nauke. Ta bi osoba, po primjeru sveučilišta u Grazu, Beču i Pragu, bila ona tako potrebna i korisna veza nastave historije s arhivom. U svom opširnom i obrazloženom podnesku predlaže senat za to novo mjesto tadanjeg gimnazijskog profesora Tadiju Smičiklasa. Time se htjela postići dvostruka korist: unapređenje predavanja historije na Sveučilištu i poboljšanje stručnog rada na arhivu. Ovaj predlog nažalost nije tada bio oživotvoren.⁵³⁾

48) Reg. DAZ 37/1875; još se u dopisu Akademije napominje: »Što su listine daleko preko određena roka izostale razlog je taj, jer se prof. Sickel, za kojeg jih je Carska akademija molila, bavilo u Berlinu, kamo je bio vladom poslan radi izdavanja »Monumenta Germaniae«, preko svoje volje duže vremena, te jih tek poslije svojega povratka mogao snimiti za svoje djelo »Monumenta graphica medii aevi«. U ostalom, ovo zadocnjenje bit će tjem nagrađeno, što će nekoje naših listina kroz ovo djelo unići u svjetsku naučnu knjigu.«

49) Reg. DAZ 16/1878.

50) Reg. DAZ 22/1879.

51) Reg. DAZ 19/1881; u vladinom odobrenju kaže se još: »Rado podupiruć pomenutog kr. perovođu u zasvjedočenoj po njem dosada marljivosti oko skupljanja propisah, obstojećih za razne grane upravne, vladni odjel ovaj dozvoljuje ovim pomenutom kr. perovođu Vežiću, da se kod preuzete znanstvene radnje u Zem. arkivu u prisustvu g. arkivara poslužiti može izvori tamo nalazećim se. Ravnateljstvo dakle Kr. zem. arkiva upućuje se, da Vežiću na zahtjev unutar arkiva dozvoli porabu spisa, koje će za preuzetu radnju trebovati, ter da mu u njegovih potraživanjih u arkivu u svem na ruku bude. U koliko će Vežiću trebati prepisi pojedinih za porabu odabranih spisa, imat će ravnateljstvo dotične spise, od kojih bi Vežić želio dobiti prepise, predložiti ovamo, odkud će slijediti rješenje glede dopustivosti izdanja takovih prepisah.«

52) Reg. DAZ 29/1881.

53) Spisil predsjedništva Zemaljske vlade, 1076.—1874.

3) Nastojanja oko koncentracije županijskih i dr. arhiva.

Saborski odbor za arhivsko pitanje dotakao se u svom izvještaju od 13. III. 1886. i prikupljanja nove građe za arhiv.⁵⁴⁾ Tako, Odbor predlaže da se poduzmu potrebni koraci za predaju Arhivu spisa, što se tiču trojedne kraljevine, a koji se još nalaze u peštanskim arhivima, i to u cilju da Zemaljski arhiv stvarno postane centralni («osrednji») arhiv. Također saborski odbor preporučuje: »pozvati županije, bivša loca credibilia, imenito kaptole zagrebački, senjski i bosansko-đakovački, zatim dijecezanske biskupe, te sukromne ljude, osobito pako plemićke obitelji, da stara pisma, nalazeća se u njihovih arhivih i zbirkah, u zemaljski arhiv pošalju ili u matici ili u vjernom prepisu ili da bar podnesu točne regeste i popise«. Značajna je ta preporuka za razvoj shvatanja naučno-historijske uloge arhiva. Ona je začetak kasnijih akcija u cilju preuzimanja županijskih i drugih arhiva za Zemaljski arhiv u Zagrebu.

Kada je, naime, dolaskom Ivana Mažuranića za bana počelo novo razdoblje izgradnje javnih institucija u Hrvatskoj, osjetio se Ivan Kukuljević ponukan da pokrene pitanje Zemaljskog arhiva. Kao narodni zastupnik podnio je 20. VI. 1874. vladi promemoriju o tome.⁵⁵⁾ Kukuljević je izložio postanak i stanje arhiva, dao prijedloge za povećanje i proširenje njegovo, te kako bi trebalo urediti taj uvećani centralni arhiv. Na osnovu toga izrađen je plan, po kojem bi se provelo izlučivanje županijskih, gradskih, kaptolskih i drugih arhiva za prijenos u Zemaljski arhiv, a preuređenje tog Arhiva izvršilo bi se po ukazanoj potrebi. Ali od te se osnove odustalo zbog pomanjkanja prostora, te je stvar odložena do časa, kad arhiv bude mogao dobiti potrebna spremišta, prema Kukuljevićevom predlogu. Iz ovoga se vidi, da je promemorija I. Kukuljevića u duhu izvještaja saborskog odbora iz god. 1866.

Kukuljević je svoju akciju prenio i u Sabor. 5. XI. 1875. iznio je u ime svoje i devetorice saborskih zastupnika (I. Kukuljević, S. Šašić, F. Mesić, grof Kulmer, M. Sladović, J. Kamenar, M. Baltić, V. Gjurgjević, J. Lehpamer, I. Vrančić) prijedlog, da se pozove vlada neka podnese zakonsku osnovu i troškovnik za naumljeno preuređenje Zemaljskog i centralizaciju oblasnih arhiva.⁵⁶⁾ Dva dana kasnije, 7. XI. složio se sa mišljenjem bana Mažuranića, da zbog ovoga ne bi bila potrebna specijalna nova zakonska odredba, već da se akcija može provesti i u okviru samog financijskog zakona. Svoj prijedlog obrazložio je Kukuljević pred Saborom usmeno, te tom prilikom kazao i slijedeće:

54) Sab. spisi 1865/67, str. 203—204.

55) Spisi Predsjedništva Zemaljske vlade, 1076.—1874.; samog originalnog podneska Kukuljevićevog nema, no postoji popratni spis, kojim Predsjedništvo vlade dostavlja 19. III. 1880 unutaršnjem odjelu tu promemoriju, zajedno s dopisima senata Sveučilišta i Jugoslavenske akademije (ovog posljednjeg također nema) o istom pitanju.

56) Sab. 1875/78, str. 126—128.

»...Osim toga, što mi u sadanjem Zemaljskom arhivu imademo opstoji u našoj zemlji još mnogo takovih zbirka... Poznato je, da svaki municipij županijski imade svoj arhiv, poznato je da imadu i znamenite i slavne porodice takove zbirke. Sve ove zbirke ne stoje sada pod najvećom pažnjom, budući da osobito općinam i municipijam fale činovnici strukovnjaci, koji bi gledali na to, da se ova pisma ne samo čuvaju, nego i onako s njimi ravna, kako bi potrebno bilo.

Stoga je potrebno, da se ovakova pisma centraliziraju, a potrebno je i svratiti pozornost na to, da kad bi se Krajina spojila, da onako važna pisma, koja se na nju protežu, dođu u centralni arhiv, budući znam da su od mnogih takozvanih regimentskih arhiva pisma rasprodali trgovcem, i možda sada ona služe najneplemenitiju svrhu dućansku.

I izvan naše zemlje imade takovih pisama, kao što su pisma kod ratnoga ministarstva, koja, ako se sva jedanput ovamo dovedu i centraliziraju u jednoj zemlji, biti će ne samo na korist i ponos naše zemlje, nego i našem mladom Sveučilištu, kako učiteljem tako učenikom, koji podobnih sredstava ne imadu, osim ako ih nađu u onakovom zavodu. A i mnogi inostrani učenjaci će rado dolaziti ovamo, da studija ovdje prave, ako žele da se s našom zemljom i našim narodom upoznadu...«

U saborskoj raspravi učestvovao je i profesor novoosnovanog zagrebačkog Sveučilišta Matija Mesić, ističući vezu arhiva i sveučilišta: »Mi smo tako sretni, te smo dobili hram znanosti, dobili smo sveučilište, za kojim je naš narod toliko i toliko godina težio. A pitam vas gospodo, što je sveučilište bez valjano uređena arkiva. Arkiv je ono vrelo, iz kojega i učitelj i slušatelj crpi podatke za dalju svoju naobrazbu, arkiv je pravi i vjerni pomagač u znanosti i učitelju i slušatelju, pa svakako spada njegovo uređenje među prve i najglavnije potrebe naroda. Ako se taj arkiv uredi, to hoće iz toga vrela moći crpiti profesori naši znanja za slušatelje svoje, da pomognu odgojiti domovini valjane i vrijedne sinove — karaktere riječju, da nam budu vrijedniji zamjenici na stolicah ovih, na kojih sjedeći vijećamo o boljku i napretku domovine.«⁵⁷⁾

Pitanje stvaranja centralnog arhiva za Hrvatsku i Slavoniju pokrenuo je opet novi arhivar Josip Miškatović. U julu 1882. podnio je on Zemaljskoj vladi svoje mišljenje o mjerama, koje bi trebale poduzeti u cilju unapređenja rada Zemaljskog arhiva.⁵⁸⁾ U uvodu tog spisa spominje on, da je vlada dostavila Arhivu izvještaje gradova i podžupanija o stanju njihovih arhiva, predloge pojedinaca i institucija o pitanjima Zem. arhiva, te podatke o uređenju arhiva u Grazu, Beču i Pragu. Na osnovu izvještaja podžupanija i gradova, piše arhivar da se vidi: »da se u njihovih arhivih skriva blago, koje bi svaka na svijetu zemlja nastojala spasiti od propasti. Naravno neima u arhivih bogzna kojih svedočanstava o velikih događajih historičkih, no imade obilata gradiva za proučavanje na-

57) Sab. 1875/78, str. 168—171.

rodnoga razvoja u njegovoj upravi, njegovu pravnu životu, njegovu napredovanju u prosvjeti, ter kad bi se na ovom temelju duboko proučila i jasno razbistrila prošlost naroda, domaćem zakonarstvu ne bi trebalo tapati po tmini i uhoditi za tuđom svjetlosti, da se uzmognu stvarati uredbe i zakoni za budućnost zemlje».

Suglasujući se potpuno sa mišljenjem Ivana Kukuljevića o potrebi preuzimanja za Zem. arhiv građe, koja se nalazi po raznoraznim arhivima i zbirkama širom zemlje, Miškatović predlaže da stručnjaci svake godine pregledaju jedan do dva arhiva (počevši sa podžupanijskim, koji su najslabije čuvani) radi izlučivanja historijski vrijednog materijala. Za to bi bilo najzgodnije da se počne sa zagrebačkim županijskim arhivom, te Miškatović predlaže Radoslava Lopašića i Ivana Tkalčića, kao osobe stručno spremne za takav posao.

Zbog pregleda stanja Zemaljskog arhiva i radi donošenja potrebnih mjera za poboljšanje čuvanja arhivskog materijala imenovano je 1885. godine posebno povjerenstvo, u koje su — po prijedlogu Miškatovića — trebali ući: Ivan Kukuljević kao predsjednik, Tadija Smičiklas, Radoslav Lopašić, Ivan Tkalčić i sam Miškatović.⁵⁹⁾ Povjerenstvo je imenovano 17. III. 1885. (umjesto Tkalčića članom povjerenstva je imenovan Ivan Bojničić), a sastalo se 26. III. iste godine te podnijelo zapisnik sa zaključcima vladi na dalji postupak.⁶⁰⁾ 11. VI. 1885 obavijestio je Miškatović Zemaljsku vladu o zaključcima povjerenstva sa drugog sastanka, održanog 7. VI. iste godine:

a) Dva strukovnjaka pošla bi u riječku županiju te pretraživala ondje nalazeće se arhive na Rijeci, u Bakru, Novom, Senju i t. d., dva pako u županiju srijemsku, da taj isti posao obavljaju ondje. Svakamo se po dvojica zato predlažu, da revnije jedan uz drugoga rade i brže posao obave. Svakom od njih predlaže se nagrada od 5 for. na dan i putni trošak. Svaki od njih ima voditi dnevnik o svomu radu i na svome povratku predati ga uz izvješće visokoj vladi.

58) Reg. DAZ 35/1882.

59) Reg. DAZ 32/1884; 21. XI. 1884. predloženo je iz arhiva »Vis. zem. vl. izvolila je dopisom od 23. kolovoza br. 31151 odrediti, da se uslijed poznate interpelacije bivšeg narodnog zastupnika, presv. Ivana Kukuljevića glede uredenja Zem. arhiva u tu svrhu odavle podastre obrazložen predlog budi povjerenstvenim budi upravnim putem. Čast je potpisanom ravnateljstvu tu odluku vis. vlade zahvalno pozdraviti, ter od svoje strane smjerno predložiti, neka bi vis. vlada u to ime blagoizvolila odabrati povjerenstvo i u njega pozvati sljedeću gospodu: Ivana pl. Kukuljevića, Tadiju Smičiklasa profesora, Radu Lopašića, Ivana Tkalčića prebendara, i Josipa Miškatovića zem. arhivara, ter predsjedništvo povjerenstva povjeriti spomenutom presv. g. Ivanu Kukuljeviću.«

60) Reg. DAZ 9/1885; dopis Miškatovićev 18. IV. 1885, Zem. vladi: »Povjerenstvo, po vis. zem. vl. dopisom od 17. III. 1885. br. 47898 imenovano, da vijeća o uredenju Zem. arhiva, i po svomu predsjedniku presv. Ivanu Kukuljeviću pozvano, sastalo se dne 26. ožujka t. g. u sjednicu, te je u prisutnosti velemožnoga g. savjetnika Vatroslava Siebera, naloženu si zadaću obavilo. Priloženi zapisnik sjenice sadržaje njegove zaključke, koje će vis. Zem. vl. milostivo ispitati i po uvidavnosti čim prije riješiti.« Samog zapisnika nažalost nema.

b) Za županiju riječku predlaže se podžupanijski tajnik Radoslav Lopašić i profesor na požeškoj gimnaziji M. Gruber, ili onaj na senjskoj Magdić, a za srijemsku prebendar Ivan Tkalčić i pl. Bojničić.

c) Vis. zem. vlada izvolit će oblastima u onih županijah najaviti dolazak i svrhu tih strukovnjaka, te ih uputiti, da im arkive otvore i opće idu na ruku, te što ovi odrede da se ima otpremiti u Zemaljski arkiv, da to one oblasti otpreme uz naknadnu isplatu visoke vlade otpremničkih troškova.⁶¹⁾

Ban Khuen-Hedervary imenovao je kao povjerenike za pregled županijskih, gradskih i drugih javnih i privatnih arhiva u županiji riječkoj R. Lopašića i M. Magdića, a u županiji srijemskoj dr. I. Bojničića i D. Grubera. U dekretu, kojim su imenovani, naznačena im je svrha slanja i način, kako treba povjereniku dužnost obaviti s tim, da će im dekret služiti kao legitimacija kod oblasti, ureda, zavoda i privatnika, s kojima će po poslu doći u doticaj. Svoj rad trebali su obaviti tokom mjeseca kolovoza i rujna 1885. s tim, da se na putnu i radnu osnovu sami međusobno dogovore.

O tome obavijestio je ban 6. VIII. 1885. zemaljskog arhivara, i pri tom napomenuo: »Napose opazuje se, da rečeni povjerenici nisu ovlašteni da budi sami preuzmu kakovih spisah iz županijskih, gradskih i privatnih arhivah, budi da takove neposredno otpreme na zemaljski arkiv, jer je ovakovo prikupljanje arhivalija za Zemaljski arkiv posebnomu sporazumku i rješenju pridržano. — Izvješća pomenutih povjerenika bit će u svoje vrijeme predmetom pretresanja povjerenstva za uređenje Zemaljskog arkiva, koje će meni imati podnijeti obrazloženi predlog.«⁶²⁾

O pregledavanju arhiva na području riječke županije objavio je R. Lopašić izvod iz izvještaja u »Starinama«.⁶³⁾ Rad su započeli u Ogulinu, gdje je već ranije prof. Magdić pregledao okružnu oblast i sudbeni stol. Zatim su obišli manastir u Gomirju, pa Delnice i Fužine. 18. rujna započeto je razgledanje arhiva županije na Rijeci, koji je sadržavao i spise riječkog gubernija i severinske županije. Iz Rijeke su povjerenici krenuli po

61) Reg. DAZ 15/1885; u uvodu dopisa kaže se: »Imenovano povjerenstvo za poslove sabiranja domaćih arhiva, očekujući pouzdanje da će Njeg. Veličanstvo potvrditi u proračunu svotu ovom poslu namijenjenu od 2000 for., sastalo se 7. o. mj. na dogovor i na vijećanje, kako bi se zadaća pošto je pokriće osigurano najshodnije izvela.«

62) Reg. DAZ 22/1885.

63) Lopašić Radoslav »Iz Izvještaja o primorskim arhivima od god 1885. podnesena Kralj. zemaljskoj vladi godine 1886.« u Starinama JAZU knj. XXVII, Zagreb 1895, str 216 - 225.

64) Arhive po srijemskoj županiji obišao je ponovo desetak godina kasnije E. Laszowski; vidi Laszowski Emilij »Arhivi po županiji sremskoj« u Starinama JAZU knj. XXIX, Zagreb 1898, str. 1—11.

Primorju: Bakar, Kraljevica, Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir i Novi, svugdje popisujući isprave i spise, koje su našli i bilježeci podatke o nestalim arhivalijama. Svoj rad završili su u Senju, gdje su do 8. listopada 1885. pregledavali gradski, biskupski i kaptolski arhiv.⁶⁴⁾

Ovo je ujedno bio i jedini rezultat čitave akcije. O razlozima obustavljanja mjera za centralizaciju arhivske građe rekao je ban Khuen-Hedervary u Saboru 27. XI. 1889., da je ranije: »mislilo se koncentrirati sve arhive bivših županija, postojećih u zemlji, a u to ime bio je izaslan vještak da skupi taj materijal i predloži način, kako bi se smjestili ti arhivi ovdje u Zagrebu. Međutim je uslijedila reorganizacija političke uprave, županije su se opet uspostavile, a svaka županija pobrinula se je zato, da se njezin arhiv opet uspostavi, pa je uslijed toga namisao centralizovanja arhiva bespredmetnom postala...«⁶⁵⁾ Tako su arhivi županija tek mnogo kasnije preuzeti za zagrebački arhiv.

Zusammenfassung

*Die Landesarchivaren A. Štriga, F. Pogledić und J. Miškatović
(Beitrag zur Geschichte des Staatsarchivs in Zagreb 1861—1890)*

In der zweiten Hälfte des 19. Jhds es folgten sich im Amte eines Landesarchivars des Königreiches Kroatien, Slavonien und Dalmatien der Historiker und Politiker Ivan Kukuljević-Sakcinski 1848—1860, dann Alberto Štriga 1861—1871, Franjo Pogledić 1871—1882, und Josip Miškatović 1882—1890. Nachdem übernahm die Verwaltung des Landesarchivs dr. Ivan Bojničić und mit ihm arbeitete Emil Laszowski, der auch sein Nachfolger im Amte wurde. Die Tätigkeit Kukuljević's wurde schon früher dargestellt; in seinem Beitrag betrachtet der Autor einige Hauptfragen aus der Geschichte des Archivs in der Zeit 1861—1890, und zwar: die Sabor-Verhandlungen des Archiv-Gesetzes; die Regulierung der Forschungsarbeit im Archive; und die Frage der Konzentrierung der Komitatsarchiven bei dem Landesarchiv in Zagreb.

5) Sab. 1887/92, knj. III. str. 389.